

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רס"ג, תשפ"ד

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

הוטעה בדין ושילם ודורש כספו חזרה

(מאמר המשך משבוע שעבר)

פני חנות הספרים 'וספרתם לכם' בשעה כזו. ואם לא יספיק את התפילה, הרי שמלכתחילה הוא כלל לא היה אמור להיות כאן. על כן קיים שרגא בנפשו 'והתעלמת', פעמים שאתה מתעלם, ואף אל בית הכנסת, כשטיפות הגשם מנקדות את כובעו ואת הקרטון המיותם כאחד.

בחזור מהתפילה שעברה עליו בהתרוממות הרוח, אחר שהגשם כבר הרווה את הארץ והצמיח נחלי אכזב, הוא הבחין בקרטון הספרים העומד בצד כשהם נוטפים מים, הוא התקרב והבחין כי גם הספרים ניזוקו. עיניו צדו קבלה לתשלום שנשלחה שם, על סך תשעה ועשרים וארבע מאות שקלים, וליבו נקפו על מעשיו. מן הסתם היה זה בזכות התפילה החמימה שיישרה את הלך מחשבתו, והוא הצטער על שבחר להעדיף את רצונותיו ונטיותיו על פני הצלת רכוש חברו. מהורהר נכנס שרגא לביתו. אם מתחילה חישב לסעוד את ליבו בפת שחרית בנחת, הרי שעתה מנוחת הנפש כבר לא היתה לו. ואולי בכלל, הבזיקה מחשבה פתאומית בראשו, יש לו דין של 'מזיק' ועליו לשלם על הנזק? השאלה המריצה אותו למהר לצלצל לדיין פלוני, שכפי הנראה לא הצליח לשמוע היטב דרך הפלאפון את המקרה שהועלה בפניו, ולכן אישש את חששותיו והודיע לו כי עליו לשלם את שווי הנזק לבעל החנות. ואכן, בצהרי היום נכנס שרגא אל החנות והעביר לבעל החנות ר' שמעון סך ארבע מאות

השעון המעורר הקפיץ את שרגא בזמן המיועד. בזריזות נטל את ידיו והתארגן ליציאה. החושך והשקט שקיבלו את פניו לא היו מוכרים לו. ההתרגשות אפפה אותו. משב אויר צונן ולח הכה בפניו. בד כבד עננים כבדים מלמעלה החלו מתקבצים ומאיימים בכל רגע להפוך זרזיפים למטרות עזו. שרגא האיץ את קצב הליכתו אל בית הכנסת, לבל ייאלץ להשלים את הדרך תחת שטפונות של מים. בפתע פתאום צצה הדילמה, בדמות קרטון ספרים שניצב לבדו לצד התריס המוגף של חנות הספרים 'וספרתם לכם'. שרגא שהבחין בקרטון הספרים, הבין היטב מה עלול לקרות לו בתוך זמן קצר; הגשם ירטיב ויעוות את הקרטון ומכאן הדרך קצרה להוצאת הספרים החדשים מכלל שימוש.

שרגא חישב את צעדיו במהירות הבזק, והגיע למסקנה שלא יוכל לשלב את הצלת הרכוש עם תפילה כותיקין. לפי שעליו למצוא מקום הולם ומכובד להניח בו את התפילין שלו, לשוב וליטול את הארגז מעם החנות ולהעבירו לתוך אחד הבניינים הסמוכים, לשוב לקחת את תיק התפילין ולרוץ לבית הכנסת. פעולות אלו דורשות פרק זמן של דקות מספר, ואילו התפילה מתחילה ברגעים הקרובים ממש. לא בשביל זה קמתי מוקדם כל כך, הרהר שרגא לעצמו. הוא אף הוסיף להשקיט את מצפונו בפלפול למדני: לולא היה משכים קום לתפילה עם הנץ החמה, כלל לא היה חולף על

שבוע שעבר הבאנו את השאלה שנשאלה בבית הדין, עם סיפור המעשה, ותחילת הדיון והמשא ומתן ההלכתי, השבוע נמשיך ונסיים את היוצא להלכה ממה שנפסק בבית הדין, ונזכיר בקצרה שוב את דבר המעשה.

מצווה הבאה לידך אל תחמיצנה. הנטייה היא להעדיף מצוות שהנפש מתרוממת בעשייתם, כאכילת שני כזיתים מצה יחד בבית הבליעה או נענוע סוחר של לולב גבה קומה ואתרוג מרהיב ונוצץ, על פני מצוות הדורשות עמל וטרחה והן פחות נדירות. מצוות שאדם דש בהן בעקביו, הגדירו זאת רבותינו. אלא שאי אתה יודע מתן שכון של מצוות, ופעמים שרצון הבורא דווקא במצווה שעומדת לפניך נטולת זהרורים וניצוצות של מעוף. תוכנה זו, חסרה לו לשרגא באותו בוקר בו אירע המעשה שלפנינו.

בשעת לילה מוקדמת חטף לפתע שרגא דידן 'ברען' בלתי מוסבר. שעות הקימה שלו אינן קבועות בדרך כלל, והן נעות בתדירות משתנה בין שבע לתשע, תלוי בקו הגבול היומי של זמני קריאת שמע ותפילה. אולם הלילה הזה נשתנה מכל הלילות, ושרגא החליט באופן לא צפוי לעלות על יצועו בשעה מוקדמת על מנת להשכים קום ולהתפלל כותיקין עם הנץ החמה. כשחיוך על שפתיו נרדם שרגא ונמוג אל ערפילי החלומות, בטוח בעצמו שגם מחר יהיה לו יום נפלא בעקבות התפילה המוקדמת.

עשרים ותשעה שקלים. עתה אחר ששילם על הנזק, רווח לו לשרגא.

אלא שבכך לא תם הסיפור. מאוחר יותר, שח שרגא לכמה מידידיו את דבר המעשה. אחד מהם, ר' ידידיה שמו, קימט את מצחו בתמיהה. הכיצד יתכן לחייב אדם על אי השבת אבידה, התפלא באזניו. לדעתו טעה הדיין בפסק הדין, הוסיף ואמר. שרגא הנרעש פנה מיד לבית ההוראה, ושם שמע שאכן במקרה זה אינו חייב לשלם ואף לא לצאת ידי שמים. מכיון שכך, הוא נכנס לחנות שוב בשעות הערב בהן שוהה שמעון בעל הבית בחנות וביקש ממנו להחזיר את הכסף. הוא אף הצביע על המעטפה ובה הכסף, שהיתה מונחת עדיין מתחת לקופה כפי שמסרה בצהריים. מלבד עצם האכזבה שהביע שמעון בפניו על כך שאכן לא הכניס בפועל את הספרים תחת קורת גג ובכך גרם לו וללקוחות שהמתניו לספרים המוזמנים עגמת נפש, הוא אף תהה אם הוא אכן צריך להחזיר את הכסף, מאחר שכאשר שרגא נתן לו את הכסף היה זה מעין 'מחילה'.

ג. כשהמון או הפירות בעין

ואולם, על אף שכאמור שיטת כמה ראשונים שמחילה בטעות באופן זה היא מחילה, יש לדון כאן מצד מה שהכסף

קיימא לן (סימן כה סעיף ה) דיין שטעה וְחַיֵּב שְׁבוּעָה אֶת מִי שִׁפְטוֹר עַל פִּי הַדִּין, וְהַמִּתְחַיֵּב לֹא רָצָה לְהַשְׁבֵּעַ וְהַלֵּךְ וְעָשָׂה פֶּשֶׁרָה עִם בַּעַל דִּינּוֹ עַל מִנַּת לְחַסוֹךְ אֶת הַשְׁבוּעָה, וְאַחַר כֵּךְ נֹדַע שְׂאִינוֹ בֵּן שְׁבוּעָה, הַדִּין הוּא שֶׁאֵפִילוֹ אִם עָשׂוֹ קִנְיִין עַל הַפֶּשֶׁרָה, אֵין הַפֶּשֶׁרָה כְּלוּם, כִּי מְדוּבָר בַּקִּנְיָן בְּטַעוֹת

עומד עדיין במעטפה אצל שמעון שטרם הוציאם להשתמש בהם, ומצאנו מחלוקת נוספת בהקשר לכך בסוגיא במסכת בבא מציעא שם אודות על פירות דקל שאכל הקונה.

המאירי (בבא מציעא סו:) כתב שאפילו אם הפירות כבר אצל הקונה, אם עדיין לא נאכלו והם בעין, יש לקונה להחזירם, לפי שאין קנין ומשיכה מועילים לו הואיל ולא על פי המוכר

קנאם משבאו לעולם. וכן כתב במיוחס לריטב"א (שם) בשם בעלי התוספות שהדין שאין מוציאם מהקונה הוא דוקא כשכבר אכל את הפירות ששוב אין מוציאם ממנו, אבל אם הפירות עדיין ברשותו, אף על פי שהלך ותלשם, מוציאם ממנו, כיון שקניין הסודר שעשו לפני שבאו הפירות לעולם לא הועיל, והמשיכה שעושה עתה בפירות אינה על דעת המוכר, שלא מסרם לו לקנות במשיכה. וכן היא פשוט לשון רש"י (שם ד"ה מחילה בטעות) שכתב 'ומוחל על אכילתו', ומשמע שהמחילה היא דווקא שאחרי שכבר אכל, ולא מיד עם תפיסת הפירות לרשותו.

מאידך, מביא המאירי דעות החולקים שסוברים שאפילו אם הפירות תחת ידו, אינו חייב להחזירם, ומקור דבריו בספר ההשלמה (שם סק"ו). וכן דעת הריטב"א (שם, והו"ד בשיטמ"ק) שכתב בשם ר"י שלא דוקא אם אכלם, אלא כיון שהגביהם או שנתנם בכליו, כבר נחשב למחילה.

[בעל עונג יום טוב בתשובתו (סימן לח) מתייחס לדברי הריטב"א ולומד מהם שמחילה מועילה גם להקנאה קודם האכילה. דבריו נסובים על בני הכפרים שממנים את בית דין להיות שליחים למכור את החמץ שלהם, זמן מה לפני הפסח בעוד שיש חמץ שעדיין לא בא לידם והוא בגדר דבר שלא בא לעולם, והרי אדם אינו יכול למנות שליח למכור את מה שהוא עצמו אינו יכול למכור.

ומפאת הקושי של בני הכפרים התבונן בדבר והביא את דברי הריטב"א שהמחילה בטעות מועילה להחיל מכירה גם

בדבר שהוא בעין, ולא רק בדבר שכבר נאכל בידי הקונה, ומה שמועילה כאן המחילה להחיל את המכירה הראשונה, ביאר העונג יו"ט על פי סברת התוספות שיש ברצונו של המוכר לעמוד בנאמנותו, ומשכך גם לגבי חמץ כל שמכר הרשות לגוי על ידי השליח ואחר כך קונה חמץ ומעמידו בחצר שהקנה לגוי, הרי זה כאילו תפס הגוי את החמץ והוא מוחזק בו, ובפרט במכירת חמץ

שבוודאי ניחא ליה לישראל שהגוי יקנה את החמץ, מלבד מה שרוצה לעמוד בנאמנותו. ואף על פי שביאר את הטעם בשיטת התוספות שסוברים כי הטעם בפירות דקל הוא משום שרוצה לעמוד בנאמנותו, מכל מקום הדברים נכונים גם לפי שיטת רש"י שעוד מרחיב יותר את הדין שהמחילה מועילה להחיל את המכירה הראשונה, ואפשר שגם לדעתו הטעם משום שהמוכר אינו מבקש לנצל את זכותו מן הדין לחזור בו, והוא מבקש לעמוד בנאמנותו].

לפי זה, בסיפור שלפנינו, שהכסף נמצא עדיין בעין תחת ידו של מוכר הספרים, לכאורה יהיה הדין תלוי גם במחלוקת ראשונים זו, ובמצב עניינים שכזה גם כאן יכול המוכר לטעון 'קים לי' כשיטות הראשונים שמועילה מחילה גם כשהפירות והמעות עדיין בעין.

ברם, נראה כי במקרה דנן מוכר הספרים לא יזדקק לטענת 'קים לי', שהרי נימוקם של המאירי והמיוחס לריטב"א מפני שכאשר הפירות בעין הרי חסר לקונה מעשה קנין, כי מה שתפס את הפירות הוא על סמך קנין סודר הראשון שעשו בעוד שהפירות לא היו בעולם, ואז לא חל הקנין משום שלא היו בעולם, ובתפיסתו כעת לא עשה שום קנין המועיל כיון שמשכיתו או הגבתו היו שלא על דעת המוכר, אבל במעטפה שמסר שרגא לשמעון מתוך מחשבה מוטעית שהיה חייב לשלם לו, עשה שמעון קניין כדת על דעתו של שרגא, ושוב יש לומר שאפילו שהכסף נמצא בעין, בכל אופן לשיטת הסוברים שמועילה מחילה בטעות, יש כאן מחילה.

ד. טעות שנעשתה על פי הוראת דיין

כאמור בפתח דברינו, הקדמנו לדון בשאלה זו מצד דיני מחילה בטעות אם יש כאן דין מחילה במצב מעין זה, אלא, שהמקרה שלפנינו שבו הוטעה שרגא על ידי דיין, יש בו סיבה אחרת לפיה שמעון יצטרך להשיב את הכסף לשרגא ולדברי הכל לא תועיל טעותו של שרגא להחשיב זאת למחילה.

קיימא לן (סימן כה סעיף ה) דיין שטעה וְחַיֵּב שְׁבוּעָה אֶת מִי שִׁפְטוֹר עַל פִּי הַדִּין, וְהַמִּתְחַיֵּב לֹא רָצָה לְהַשְׁבֵּעַ

והלך ועשה פשרה עם בעל דינו על מנת לחסוך את השבועה, ואחר כך נודע שאינו בן שבועה, הדין הוא שאפילו אם עשו קניין על הפשרה, אין הפשרה כלום, כי מדובר בקניין בטעות.

הרשב"ץ (תשב"ץ חלק ב סימן ב) נשאל מהדיין של תלמאסן על פסק דין שבין התובע יוסף בן סעדיה בן שכשוכה לנתבע מכלוף בן כעבין שכפר בכל התביעה, שבית הדין חייבו את

לפי זה, בסיפור שלפנינו, שהכסף נמצא עדיין בעין תחת ידו של מוכר הספרים, לכאורה יהיה הדין תלוי גם במחלוקת ראשונים זו, ובמצב עניינים שכזה גם כאן יכול המוכר לטעון 'קים לי' כשיטות הראשונים שמועילה מחילה גם כשהפירות והמעות עדיין בעין

הנתבע שבועה ורצו לפשר ביניהם שיתן לו עשרה זהובים ויפטר מהשבועה, והנתבע לא הסכים לפשרה אלא נשבע בנקיטת חפץ שאינו חייב כלום. לאחר מכן, הגיעה עדות של שני עדים מעיר ו'גדא שהנתבע מכלוף הודה אחר מיתת סעדיה בן שכשוכה שהיה בידו משלו רק שטען שסעדיה היה חייב לו כסף, ופסקו לו הדיינים שם שבתוך שמונה ימים יבוא מכלוף ויברר מה שהוא טוען שסעדיה חייב לו, בתוך הזמן הזה הגיע מכלוף והציג שטר שנכתב בו שלאחר שנפסק שהוא צריך להישבע, הוא הגיע יחד עם יוסף התובע בפני הדיין ר' שלמה בן קאין, ואמר שאינו מסכים להישבע עד שיביא יוסף את כל התביעות וכל העדים שיש לו ורק אז ישבע שבועה אחת על כל התביעות יחד. וכתוב שם שהדיין ר' שלמה הסכים עם טענתו, וכיון שכן אמר יוסף התובע לעומדים שם שיהיו עדים שאם מכלוף ישבע עכשיו הוא מסלק מעליו כל טענותיו והוא מוחל לו עליהם ושוב אין לו שום טענה עליו. לאחר מכן נשבע מכלוף בהוראת הדיין ר' שלמה שפטרו לאחר השבועה מכל וכל.

כתב שם הרשב"ץ שהדיין ר' שלמה

טעה בדבריו, כי הדין הוא שהתובע אינו חייב לכלול את כל תביעותיו לשבועה אחת, ויכול לתבוע כל פעם תביעה אחרת. לפי זה, מה שיוסף קיבל על עצמו למחול למכלוף על כל התביעות, היה זה טעות, שהרי אילו ידע שאינו חייב לכלול כל תביעותיו בפעם אחת לא היה מבטלן, והרי זה ביטול בטעות ומחילה בטעות. אין כאן ביטול ואין כאן

מחילה. וכתב שדין זה מתבאר בשו"ת הרי"ף (סימן קכד, וכן פסקו הגאונים גאוני מזרח ומערב סימן קסג) וכן פסק הרמב"ם (סנהדרין פ"ו ה"ה, ובשו"ע חו"מ סימן כה סעיף ה) וכתב כי מה שמצינו לגבי מחילה בטעות שהיא מחילה, הרי כבר חילקו הראשונים שלא בכל אופן אומרים כן, ואף אנו נאמר כי כל הדין שמחילה בטעות מחילה הוא כאשר האדם טעה בעצמו במחילתו, אבל כאשר הטעהו דיין חוזר בו. וההסבר לכך הוא, משום שדווקא בנותן מדעתו רצון האדם לקיים מעשיו ולעמוד בנאמנותו, אבל כאשר הוטעה בדעתו רצונו לבטל מעשיו ולהחזיק בממונו. הרי לנו שלכל הדעות, אם הטעהו הדיין, אין מחילה בטעות נחשבת מחילה.

וכן הביא בשער משפט (סימן כה ס"ק יז) את דברי הרשב"ץ הללו כתשובה על קושיות, כיצד פסק המחבר (חו"מ שם סעיף ה) לגבי מי שנתפשר מחמת שהדיין חייבו בשבועה שיש כאן קניין בטעות, הלא לדעת כמה ראשונים שהביאם הרמ"א (סימן רז סעיף י) מחילה בטעות שמה מחילה, והביא את תירוצו של הרשב"ץ, שכאשר הדיין הטעהו בדין ולא הוא טעה

בעצמו, הכל מודים שאין כאן מחילה. נמצאו למדים להלכה, שמאחר שלא שילם שרגא לשמעון אלא מפני שהוטעה על ידי דיין, אין כאן מחילה בטעות, וחייב שמעון להחזיר את הכסף.

וזה דבר המשפט

• לגבי מחילה בטעות, נחלקו הראשונים אם בכל מצב יש מחילה. שיטת רש"י כי לעולם יש מחילה מלבד במקום שהוא כעין ריבית קצוצה, ולדעת הרי"ף וסיעתו מלבד במקום שיש סרך ריבית. שיטת רבינו תם המובאת בתוספות שמחילה בטעות אינה מחילה, אלא שבמכירה יש אומדן שכוונת המוכר לעמוד בנאמנותו. ושיטת הרא"ש והריב"ש בדעת רבינו תם, שכל שהמוכר מתכוון להקנות בפועל ממון זה לקונה, מחילה בטעות היא מחילה, אבל כאשר סמך על כך שהמכירה לא תצא לפועל אנו אומרים שלא נשלמה דעתו להקנות והמכירה שבטעות לא חלה. ואם המוכר יחזור אחר כך לתת את הממון ביד הקונה, אפילו שטעה מתוך שסבר שהמכירה חלה מן הדין, סוף סוף נשלמה דעתו למכור. הרמ"א הביא את שיטות הראשונים ולא הכריע.

• עוד נחלקו הראשונים באופן שהכסף או הפירות נמצאים בעין, אם יש עליהם מחילה. אמנם טעמם של הראשונים שסברו שצריך להחזיר, בגלל שלא חל עליהם קניין, ואילו בנידון כמו זה שלפנינו, למרות שהכסף תחת ידו ועדיין לא הוציאם, כיון שהיה קניין משיכה במעות, יש מחילה. לכן, מצד זה, מי שהוא מוחזק יכול לטעון 'קים לי' כדעת הראשונים שהמחילה חלה.

• ואולם, בסיפור שלפנינו, כיון ששרגא עשה את הטעות על פי הוראת דיין, כתבו הרשב"ץ והשער משפט שלדברי הכל מחילה בטעות איננה מחילה, ושמעון חייב להחזיר את הכסף שקיבל.

